

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך מג, תשנ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

■ ■ ■ על מדרכת הלשון ■ ■ ■

רות אלמגור-רמון

מה נשתנה בלשון השידור?

לפני עשרים ותשע שנים נתמנה אבא בנדויד יועץ הלשון ב"קול ישראל". ארבעה חודשים אחר-כך דיבר לפני מליאת האקדמיה ללשון העברית (הישיבה החמישים ושמונה, כ"ה בכסלו התשכ"ד), וכך פתח את דבריו:

"קול ישראל" של היום איננו עוד כ"קול ירושלים" מלפני 25 שנה, שהיו שעותיו מעטות ותכניתיו העבריות מצומצמות וקצובות במשורה. כיום הזה השידורים בעברית קולחים בשפע מכמה גלים בעת ובעונה אחת. ויש מהן למן 6 בבוקר ועד חצות הלילה. גם מספר המאזינים איננו עוד שישים ריבוא כבימי סיום המנדט, אלא קהל-עם של מיליונים.

היום, כמעט עשרים שנים אחרי הדברים האלה, רשות השידור משדרת גם ברדיו וגם בטלוויזיה, ו"קול ישראל" עצמו משמיע את שידוריו בעברית בארבע רשתות, שתיים (רשת א' וקול המוסיקה) משדרות שמונה-עשרה שעות ביום, רשת אחת (רשת ג') משדרת תשע-עשרה שעות, ורשת אחת (רשת ב') נשמעת עשרים וארבע שעות, בלי הפסקה. ייעוץ הלשון ברשות השידור גדל בשיעור קטן יותר: ממשרה אחת לשלוש משרות, ברדיו ובטלוויזיה. מקץ שלוש-עשרה שנות עבודה דיבר בנדויד שוב לפני מליאת האקדמיה (הישיבה המאה עשרים ותשע, י' במרחשוון התשל"ז), וסקר את התמורות שחלו בלשון השידור בשנות עבודתו ברדיו. חלפו חמש-עשרה שנים. אבא בנדויד פרש לפני שבע שנים, ואני זכיתי להתמנות במקומו. מה קרה ללשון השידור מאז ועד היום? במה שונה מצב הלשון היום ממה שתיאר בנדויד בדבריו?

על ההגייה אומר בנדויד בשנת התשכ"ד:

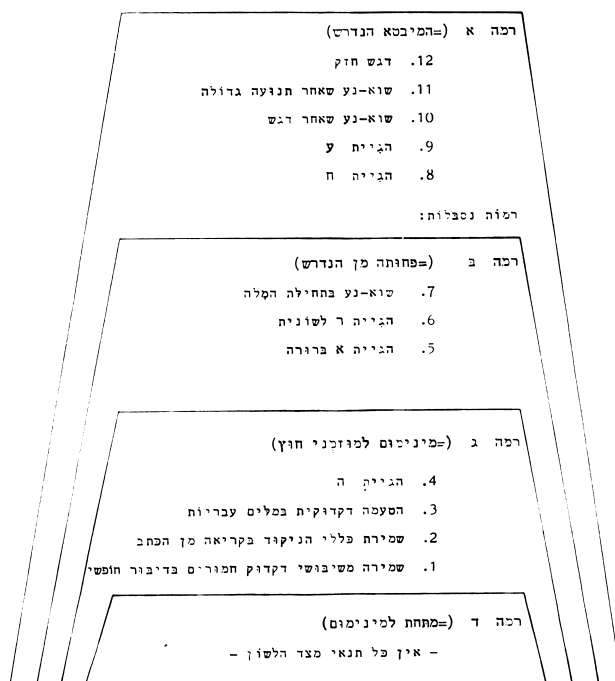
בהגיית העברית בראדיו הייתה בראשונה נורמה ברורה. אבל בשנים האחרונות, נתרופפה, ונתעוררו מחלוקות וויכוחים בציבור, בעיתונות ובקרב אנשי ההוראה, מהו המבטא העברי שצריך לחייב בבתי הספר להלכה וב"קול ישראל" למעשה. חילוקי הדעות היו נטושים גם בין אנשי "קול ישראל" לבין עצמם, ואי אפשר היה לעזוב לנפשם בלי הכרעה מוסמכת. לא היה לי מנוס מלומר דברים ברורים מהו המינימום שכל מבטא ספרדי מסורתי מחייב: ח/כ, ע/א, שווא נע ודגש חזק.

לבסוף בא מכתב מיוחד מן האקדמיה אל הנהלת "קול ישראל" וגילה גם הוא דעה מפורשת בעניין. אז החליטה הנהלת "קול ישראל" לשים קץ לפקפוקים והטילה על מר משה חובב, הוא קריינה הראשי, ועליי, היועץ הלשוני, להציע תכנית של ממש כיצד להנהיג את המבטא הנדרש בשידורים הלכה למעשה. הגשנו תכנית מפורטת ולאחר בירורים קיבלה ההנהלה כמעט את כל סעיפיה.

כשנתיים אחר כך, באוקטובר 1966, אושרו במליאת רשות השידור "כללי המבטא המחייב בקול-ישראל".

את סיכום הכללים האלה הביא בנדויד במדריך הלשון לרדיו ולטלוויזיה (רשות השידור, ירושלים תשל"ד, עמ' 12):

המבטא המחייב בשידורי ישראל

בסיכום הזה 12 דרישות מדורגות במספרהן לפי מידת החומרה. כל הנמוכה קודמת פחשיבוחה. על כן מוטב לקרוא את התרשים מלמטה למעלה: למן יסודות המינימום, המחייבים את כל המזדקני להשמיע קולו בשידור, ועד ליכולת הנדרשת מקריין מקצועי כמפורט בשורות העליונות.

בדבריו בתשל"ז כבר לא הזכיר בנדויד את עניין ההגייה כלל. גם בעבודתו בעת ההיא, וגם בדברו לפני הציבור, התרכז בבעיות תחביר וניסוח ומיעט להעיר בענייני הגייה. הוא ראה אז את ראשיתו של תהליך, ההולך ונמשך עד היום, של היחלשות הכללים שנקבעו. הקבוצה הסגורה הנקראת "קריינים" הולכת ומתערבת בשאר קבוצות השדרים. התהליך הזה החל בימי הקמתה של הטלוויזיה, אשר בה לא הייתה מעולם הבחנה בין קריין לבין מגיש שאיננו קריין. ברבות השנים החלו כתבים ועורכים להגיש את תכניותיהם בטענה שהקריאה הקריינית נוטלת מטבעיות ההגשה ומרחיקה את המאזין מן השִׁדָּר. התרופפות ההגייה היא אפוא חלק משאיפתו של המגיש להתקרב אל המאזין, וגם ריבוי התכניות החיות, שאינן מוכנות מראש והן מוגשות בדיבור ולא בקריאה, מעיד על שאיפה זו. נראה שתהליך דומה עובר על שידורי הרדיו והטלוויזיה בעולם כולו.

אחד ההגאים הנפגעים מן התהליך הזה אצלנו הוא הרי"ש הלשונית. מקצת הקריינים נוטים היום לקרוא ברי"ש לשונית ולדבר ברי"ש חִפִּית. אף הם טוענים, שהרי"ש הלשונית נוסכת מלאכותיות בדיבורם. גם בהגיית שוואים נעים שאינם הגויים בדרך כלל בדיבור קשה לקריינים להקפיד היום, ואנחנו מצמצמים את הערותינו בעניין זה למלים כגון **בְּטִיחוֹת**, **הַבְּטִיחוֹת**, שבהן הגיית שווא נח גורמת הידמויות שתוצאתה **פְּתִיחוֹת**, **הַפְּתִיחוֹת**. לפיכך, מי שינסה "לצוד" ברצף השידור הגאים גרוניים, דגשים חזקים, שוואים נעים בראש המלה ורי"שין לשוניות, ימצא שכל אלה הולכים ומתמעטים עם התמעטות הקריינות הטהורה והתרבות הדיבור החופשי מפי מגישים שאינם קריינים. כוחם של יועצי הלשון בתחום הזה מוגבל מאוד, מאחר שתהליך ההמעטה בקריינות איננו לשוני מעיקרו, ורק תוצאותיו ניכרות בלשון. לפיכך אין להם אלא לצפות במה שמתרחש, ולהפנות את עיקר מרצם לתקנת הלשון בתחומים האחרים.

על תחום המילון בחר בנדויד לפסוח בדבריו במליאת האקדמיה. נראה שגם אז וגם היום עסקו יועצי הלשון בתחום הזה בשני דברים: נטיעת מלים עבריות תמורת מלים לועזיות, והקפדה על שימוש מדויק במלים עבריות קיימות. אשר להמרת מלה לועזית במלה עברית – השדרים אוהבים, בדרך כלל, לנקוט חידוש של מלה עברית, או להביא את החידוש בצד המלה הלועזית. קִלְקֻט, שְׂדוּלָה, מְצַמֵּד, לְהִיט, מְעַנְק־לְמוּדִים, תְּשֻׁקָּי, ועוד חידושים רבים, נכנסו ללשון השידור בלי כל קושי. ואולם יש מלים נדחות, שקשה

לאכפן בשידורים: **קִצְצָאִי** (פנסיונר) לא התקבלה, ובמקומה מעדיפים **גַּמְלָאִי**. **מְעוּנֹנֶה** (קרָנוֹן) לא התקבל לציון בית מגורים זמני, והיום משמשים **קָרָנוֹן** ו**מְגוּרָנוֹן**. **מְגוּרָנוֹן**, הצעתה של הוועדה למלים בשימוש כללי של האקדמיה ללשון העברית, לא התקבלה במליאת האקדמיה, אבל משרד השיכון חידש את המלה **מְגוּרָנוֹן** לציון סוג של קרוון, וכך משמשים היום בשידור **קָרָנוֹן** ו**מְגוּרָנוֹן**. גם בתיקון הפרסומות – יש שתחליף עברי למלה לועזית איננו מספק את המפרסם, מפני שהוא פוגע בתוכנה או ברוחה של הפרסומת, ואנחנו מניחים את המלה בלעז. הנה דוגמה: בפרסומת למכונת חדשה ביקש המפרסם לומר: "סטנדרד חדש של ביצוע, סטנדרד חדש של עיצוב, סטנדרד חדש של נוחות ויוקרה, סטנדרד חדש של בטיחות ואמינות". לאחר דין ודברים קיבלנו את טענתו, שהמלים העבריות רַמָּה, תַּקָּן, אוֹפִי, אֶפְנֶה ועוד מלים אחרות, אין בהן כדי להעביר את תוכנה הטעון של "סטנדרד", והתרנו לו לשדר את גרסתו. נראה, שהעברית החדשה בשלה ובוגרת היום דייה לבלוע בלא זעזוע מלה לועזית, אם אין לה תחליף הולם בהקשר כלשהו.

אשר לדיוק בשימושן של מלים עבריות, יש שיבושים שתקנתם בשידורים נשלמה, כגון ההבחנה בין הַחֲלִיק לבין הַתְּחִלָּק, או בין חִיִּים לבין מְחִיָּה; יש שיבושים שהטובים שבמנסחים נקיים מהם, כגון ההבחנה בין עֲקֹשׁ לבין עֲקֻשָּׁנִי, או בין בָּא לבין הִגִּיעַ, ויש שיבושים שתקנתם קשה, כגון השימוש בִּשְׁהוּת במקום שְׁהִיָּה ("ראש הממשלה האריך את שְׁהוּתוֹ במדריד ביומיים", במקום: האריך את שהייתו).

בשולי העיסוק באוצר המלים צריך עוד להזכיר את השמות הזרים – שמות מקומות ושמות בני-אדם. אבא בנדויד עשה בעניין זה עבודת חלוץ נפלאה, שראשיתה במחקר מעמיק ומקיף, ואחריתה בשבעים ושבעה עמודים גדושים במדריך הלשון (המדריך, עמ' 273–350). השדרים יכולים למצוא שם את כללי ההטעמה ואת כללי ההגייה הנוהגים בשש-עשרה שפות, וכן תעתיק של מאות שמות המשמשים בחדשות ובשידור כולו. הרשימה הזאת טעונה, כמובן, עדכון שוטף, ואנחנו נעזרים כל העת במומחים לכל שפה ושפה, ומרחיבים את הרשימה בדרכו של בנדויד.

בתחום הדקדוק נראה שקרייני רשות השידור הם הידענים שבשדרים, ואף בציבור כולו. גם אם אין הם מומחים בתיאוריה של הדקדוק, רובם מומחים מאין כמותם בקריאה על-פי הדקדוק. הנה לדוגמה משפט רב-

מוקשי, שעל כמותו הקריינים מתגברים במבחני הקריינות (המוקשים מנוקדים לנוחות הקורא):

בְּחֻדְשֵׁים אַחֲרֹנִים רַבּוּ מֵאֲמָצִי הַמִּשְׁפָּטִים הַפּוֹעֲלִים בְּחֻסּוֹת הַמוֹעֶצָה לְנִקְהוּת יָפֵה, לִשְׁבוֹר אֶת הַתְּגִדּוֹת הַעֲזָה שֶׁל נִקְהֵי הַפְּרָדוֹת מִיִּסּוּד הַמַּעֲלָה וְעַד יִטְבָּתָהּ, לִפְתּוֹחַ בְּהִלֵּךְ, שֶׁהוּא לִדְעָתָם הַכֶּרֶחַ הַמְּצִיאוֹת לְבִיטְחוֹנָם שֶׁל כָּל נִקְהָג וְשֶׁל כָּל פְּרָדָה, וְהֵם עוֹמְדִים לַהֲפָתִיעַ בְּמַעֲיָן הַצֵּעַת חוֹק, שֶׁתֵּתֵאִים לְפָרְדוֹת וּלְנִקְהִיָּהוּ, וְלִהְיוֹת לַחֲקִיקָה מֵהִירָה.

אפשר אף לזקוף לזכות הקריינים כמה גרסאות דקדוקיות נכונות הנוהגות בציבור: חִיפָה (במלרע) צְמִיג, מְחוֹסְרֵי־דִיּוֹר – צורות שעברו מלשון הקריינים ללשון הדוברים. ואולם שדרים שאינם קריינים רמתם פחותה מזו, ועדיין יפים דבריו של בנדויד בתשל"ז:

ואשר לשיבושי צורות ודקדוק, הוא רובם ככולם אינם אלא הבעיה האחת: איך לקרוא עברית בלי ניקוד. זה ראש כל הבעיות. לכאורה דבר פשוט. אבל קריאה מדויקת בלי ניקוד בדור הזה אינה דבר פשוט, אלא מלאכה של ניחוש ופענוח. ואת היכולת הזאת – לקרוא בלי ניקוד – אין בוגר תיכון מביא מבית ספרו ועלינו ללמדו שייטיב לקרוא יותר ממוריו, ואף יותר ממורה לספרות. כי מורה עברי בזמן הזה חדל להיות דוגמה לידעת הלשון. ובסך הכול אם אין קריין שכזה שוגה יותר מפעם או פעמיים בשבוע – גם זו לטובה.

ואולם התחום הקשה ביותר לטיפול הוא תחום התחביר והניסוח. כאן מעטות הקביעות הרשמיות, ורבות המחלוקות. כל פגיעה של ממש בתחום הזה היא פגיעה במבנה הלשון וברוחה, ויש בה כדי להרחיק את העברית מעבריותה. הנה דבריו של בנדויד בשנת תשכ"ד:

המאזין אינו מרגיש בשינויים הפעוטים, שחלו בתחום זה. אבל אני שטיפלתי בדבר יודע, שכבר תוקנו כ-30-40 עיוותי תחביר ברוב המהדורות. כמעט ואין אנו שומעים עוד את הפתיחה המשונה: "כן אמר הדובר ש...", "כן החליטה הממשלה ש...", ולא "נאמר על ידי פלוני", אלא "אמר פלוני"; ואפילו מלת הזיקה "ש" ו"אשר", שזה עשרים שנים משכחים אותה מן הלשון בצירופים כגון "הדרך בה הלכנו", "הדברים אותם אמרתי", והיה קשה להאמין, שעוד אפשר לשבור את ההרגל, שפשט בעיתונות, ולהחזיר את "ש" לשימוש – הנה צצה ועלתה וחזרה לתיקנה.

ובשנת תשל"ז הוא אומר:

זכורני לפני 13 שנה לא העלו אנשי הרדיו על דעתם, שבעברית אפשר לומר: מחמת הגשמים, ולא דווקא "כתוצאה" מן הגשמים; או: להיוועד לשיחה, ולא דווקא

"להיפגש" – כאילו תמיד במקרה (זוכר אני את תמיהתם: מה פתאום "להיוועד"?); וּשְׂדֵי לומר: מרצונו, ולא מרצונו "הטוב"; את הנוסח: **כולם או מקצתם** התקשו לעכל. לא; אלא תמיד: "חֶלְקָם" (כלומר חלק מהם. היום כבר אפשר למצוא **מקצתם** גם בעיתונים), וחס ושלום לא "העולם שאנו חיים בו", אלא כמטבע שטבע הבימאי יוסף מילוא בתרגומו: "העולם בו אנו חיים"; וכמובן לא מיום שחרב בית המקדש, אלא מיום בו חרב בית המקדש; ולעולם "ערך ביקור" ולא **ביקר**; ולעולם "מנהלים" משא ומתן, אבל נושאים ונותנים: מה פתאום? ובכל הקשר "מאוחר יותר" או "במועד מאוחר יותר" – ולא בפשטות אחרי כן או אחר כך – מזה נרתעו ("פשוט מדי"...) ו"לא מדויק"; קשה היה לשכנע שבעברית אפשר לומר: **מיד**, ולא "מיידית"; ויש ילדים בני 10, ולא בהכרח "גילאי" 10, ושבעברית **מספיקם** את הצורך ולא "עונים" על הצורך; ולא "אלה" מן התלמידים ש-, אלא בפשטות: **תלמידים ש-** ועוד המוני תרגומים כאלה. ודומני שהצלחנו להיפטר מהם. ומלבד זה כל מיני צעצועי לשון מסוג "על מנת", "במגמה ל", "תוך כדי" (תוך כדי הנסיעה, והכוונה: בשעת הנסיעה); "באם", "בכדי", "הרי ש" (דמו בנפשכם: כל המרבה הרי "שזה" משובח...), "מאשר" (כגון: יותר "מאשר" אשתקד. והכוונה: יותר מאשתקד) – ועוד מלים טפיליות, פיטומי לשון ולהג אין קץ – דומה עליי שגם הפטפוט מן הסוג הזה צומצם במידה ניכרת. התיקונים האלה מתחום הניסוח, מספרם כארבע מאות, כמעט כולם רשומים על ספר ("המדריך"). וכשאנו קוראים היום טקסט של חדשות מלפני שלוש עשרה שנה ורואים אותו היום מנוקה במקצת מן הקש והגבב הזה, ותחת זאת כבר מאות דרכי ניסוח עברי שנגאלו מן השכחה ומן השיטפון האלים של הלעז, אפשר לומר שהושג משהו.

הדברים האלה יפים גם היום. עורכי החדשות, הקריינים, ורבים מן הכתבים ומן העורכים שמחוץ לחדשות, שולטים היטב בהנחיות הניסוח שבמדריך. גם שידורי הפרסומת ושידורים אחרים המתוקנים מראש עשויים בעיקרם על-פי ההנחיות שבמדריך. ואולם בקרב יועצי הלשון נוצרת והולכת גם מערכת של נספחים וסייגים, והם בחזקת תורה שבעל-פה. יש קלקלות ניסוח שנתקלנו בהן בשידור רק אחרי צאת המדריך. הנה לדוגמה המשפט:

הצדדים הגיעו לידי הסכם בפעם הראשונה זה שנתיים.

מי שיחפש במדריך סעיף הקשור בצורה זו, ימצא (בעמ' 214) את התיקון: $מָזָה < זָה$. למשל: "הם משוחחים זה שעתיים", במשמע 'כבר שעתיים', כדרך: "כי זה שנתיים הרעב בקרב הארץ" (בראשית מה, ו).

עד כאן תיקון מסורתי. ואולם במשפט הנדון אין שום היגיון לומר: זה שנתיים, כפי שאין היגיון לומר: כבר שנתיים. כאן יפה לשנות את הניסוח כולו, ולומר: "...בפעם הראשונה בשנתיים האחרונות" או "...בפעם הראשונה

לאחר שנתיים" או "בפעם האחרונה בתוך שנתיים". להרגשתי השימוש השכיח בלשון השידור של 'זה' במשמע 'לאחר', 'בתוך' – צעיר מן המדריך, ולכן לא הובא אלא בסעיף משנה בערך "מזה".

מצד אחר, יש במדריך תיקוני ניסוח שהחלתם קשה היום, ואיננו מקפידים בהם עוד הקפדה יתרה. בנדויד העדיף לומר 'קודם ש' ולא "לפני ש", מפני שבמקורותינו הקדומים 'לפני' מקדים רק שם עצם, ואין אחריו ש". ואולם בנדויד עצמו פתח את הסעיף בעניין זה במלים: "אין כל פסול לומר לפני ש" (ראה מסגרת). היום התיקון הזה קשה, בעיקר בלשון הפרסומת ובדיבור חופשי, ולפיכך אנחנו מקלים בו מאוד.

"ל פ נ י ש"

אין כל פסול לומר "לפני ש-". אם יש אחרי-אשר, אפרש, לאפרש, הדעת נותנת לומר גם לפני-אשר, לפני-ש (אפעלפי שלא נזדמנו בספרותנו הקדומה).
אלא מה? חובה לדעת מה הוא הביטוי ששימש בספרותנו בכל הדורות בלי "לפני ש". קודם שאנו באים לחפש חידושים, חובה להכיר וללמוד את ה"ש ולהשתמש בו. ואם אין ה"ש מספיק, נחפש ונמצא ונרחיב. הנה האפשרויות:

וקודם שנסיים הרי הודעה:

א: ולפני הסיום הרי הודעה:

א: וברם נסיים הרי הודעה:

ועד שישובו הנגנים אל מקומותיהם נשמיע קחול סלאווי.

פיתגס: אל תדין את חבירך עד שתגיע למקומי.

כל אלה ביטויי יסוד ברחבי ספרותנו בכל הדורות. ולא יימנעו שאדם יודע עברית יחלם מכולם מפני שאפשר לומר "לפני ש" במקום כולם. אפשר, אבל לא עדיף. ברמת לשון שהיא קרובה לספרות עדיף הוא להשתמש בצורות המבוססות והמצויות ביותר בספרות, כלומר שהן בעלות נחם וקסמה.

מתוך: המדריך, עמ' 210

גם ביחסנו לשימוש המורחב במלת היחס 'עם' בעברית החדשה יש שינוי כלשהו. אמנם לא ייאמר בשידור: "לנסוע עם אוטובוס", או "לאכול עם סכין", ויועצי הלשון יתקנו בחריצות כל ניסוח שיש בו: "פתחנו עם שיר חדש", או: "דרוש פקיד עם יוזמה". כאן יושיעו ב ובעל: פתחנו בשיר חדש, דרוש פקיד בעל יוזמה. ואולם יש הקשרים, שבהם כל עקירה של עם כרוכה במעשה לוליינות שתוצאתו מלאכותית. לכן נניח לביטויים: "התעורר עם כאב ראש", או "עם כרטיס חבר ביד אתה אחד מאתנו", בעיקר בלשון הפרסומת.

יועצי הלשון של רשות השידור ושל הטלוויזיה החינוכית עובדים בעצה אחת, ואף נועדים יחד לקבוע את מדיניות הלשון בשידורים, בעיקר בתחום הניסוח, שבו אין האקדמיה ללשון העברית מרבה להתערב. בכל הקשור בניסוח ובסגנון אנחנו קשובים לתהליכי הלשון, ובעקבותיהם אנחנו מטיס מדי פעם את מערכת ההנחיות החיה והדינמית על פי הבנתנו ועל פי מצפוננו.

*

נשלחו למערכת שתי הערות על מאמרם של י' ינאי וי' עופר "סִימָנֶךְ – סימנים בלשון העברית" (לשוננו לעם מב, התשנ"א, עמ' 142–145).

ד"ר ניסן נצר מעיר, שסימן הזיכרון לאותיות השימוש מִשֶּׁה וְכָלֵב נמצא כבר בספר מכלול לרד"ק (מהדורת ריטנברג, ליק 1842, דף לח ע"ב ועוד).

מר אסף מאלִי שלח לנו רשימה של סימנים נוספים המצויים כיום בספרי הלימוד בבתי-הספר התיכוניים (ספריהם של עמי אביכזר, חנה מגיד ומרדכי רוזן).

ניתנו בהם סימנים לעיצורים הקוליים (כגון גִּד עֶזֶר לָנוּ בָּיִם), לשורשים של הפועל שלהם ה"א (גָּן כָּתֵם: גבה, נגה, כמה, תמה, מהמה), לשורשי "נחי פ"י" (כגון מָלֵל שָׁט: ינק, ימן, ילל, ישר, יטב) וכן לסוגי התיאורים שבתחביר. עלינו להעיר שבמקרים מסוימים יש לפקפק בתועלתם של הסימנים להוראת הלשון. למשל: עדיף שילמד התלמיד להבחין בין עיצור קולי לעיצור אטום, ולא ישנן כתוכי את רשימת העיצורים הקוליים.

המערכת